אור הצפון — עומק הבחינה

עומק הבחינהא. כדי שהאדם יוכל להגיע לתכלית השלמות שזו חובתו בעולמו, עליו לחדור לתוך עמקי נפשו, לחטט בכוחות נפשו הצפונים בפנימיות פנימיותו ולבחון בהם כל מגרעת, כדי שיוכל לישרם ולתקנם, עד שה' שנאמר עליו "חוקר לב ובוחן כליות" (ירמיה יז:י) יעיד שאין בהם שום פגם. וזוהי כוונת הכתוב: "על כן יאמרו המושלים באו חשבון" (במדבר כא:כז) וכפי שדורשים חז"ל: "על כן יאמרו המושלים ביצרם באו ונחשוב חשבונו של עולם" (בבא בתרא עח:), כלומר, על האדם הרוצה למשול ביצרו לעשות חשבונות בנפשו ללא סוף וללא הפסק והיסח דעת, ולהכיר את חסרונותיו הדקים ביותר, כדי שיוכל לעקרם ולשרשם ולהשתלט על כוחותיו ורצונותיו ולהביא אותם לידי שלימות מוחלטת.

ואם אדם אינו מגיע למדריגה כזאת ומשייר בעמקי נפשו פגמים שאינו מבחין בהם ואינו מתקן אותם, הריהו נתבע עליהם כעל עוונות ופשעים חמורים. חז"ל אומרים: "אמר רבי יהושע בן לוי: לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, שנאמר 'מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים'" (עבודה זרה ד:), ופירש רש"י: "כלומר, גבורים ושליטים ביצרם היו ולא היה ראוי להתגבר יצרם עליהם, אלא גזירת המלך היתה לשלוט בם כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, שאם יאמר החוטא לא אשוב שלא יקבלני, אומרים לו צא ולמד ממעשה העגל שכפרו ונתקבלו בתשובה". הרי שעמדו בני ישראל באותו זמן במדריגה רמה כפי שהכתוב מעיד עליהם שהיה "לבבם ליראה אותי" (ראה רש"י שם), וגם לאחר שנכשלו במעשה העגל, שלא אירע, כאמור, אלא למטרה נשגבה, באו לידי תשובה, ותשובה כזו שבאה להורות לדורות, ובכל זאת מכיון שנרשם בהם משהו משום קשיות עורף, כפי שהכתוב אומר: "כי עם קשה עורף אתה" (שמות לג:ג), וקשיות עורף זו גרמה להם שלא ירדו לתוך עמקי כוחותיהם עד הסוף ועדיין נשארו בצפוניהם פגמים דקים שלא הכירו בהם ולא שירשו אותם - לא נמחל להם לגמרי וכל הדורות סובלים את עוונם, חז"ל אומרים: "אמר רבי יצחק, אין לך פורענות שבאה לעולם שאין בה אחד מעשרים וארבעה בהכרע ליטרא של עגל הראשון, שנאמר 'וביום פקדי ופקדתי'" (סנהדרין קב.). השיור הזה של קשיות עורף המהוה עוון העגל שלא בחנו בו אותו הדור ולא עקרו אותו מלבם ומנע אותם מלהכיר לגמרי בחטאם ולשוב עליו, נשאר מושרש לדורי דורות ובגללו באות בחלקן הפורענויות בעולם.

ומשום כך נצטוינו במצות עשה לזכור כל יום את מעשה העגל, כפי שדורש הרמב"ן מהכתוב: "זכור אל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלהיך במדבר" (דברים ט:ז), כדי להזכירנו תמיד לחטט בתוכנו ולעקור את הרושם הזה.

ולשם תיקון זה, בא גם הענין של פרה אדומה. אמרו חז"ל "פרה אדומה, מפני מה כל הקרבנות באים זכרים והיא נקבה? אמר רבי אייבו, משל לבן שפחה שטינף פלטרין של מלך. אמר המלך, תבא האם ותנקה את צואת בנה, כך אמר הקדוש ברוך הוא תבוא פרה ותכפר על מעשה העגל" (ילקוט חוקת תשנט). הרי שכל ענין פרה אדומה בא לתקן את מעשה העגל. ועוד, שגם בדורותינו אנו חייבים לקרוא פרשת פרה אדומה לפני חג הפסח, ויש אומרים שזו מצות עשה מדאורייתא (תוספות ברכות יג והרא"ש שם), ובודאי משום אותו הטעם.

נמצאנו למדים, כמה חמור הדבר אם אין האדם יורד בכל שיא יכולתו לתוך עמקי חביון נפשו ומצפוניו, ומשאיר בהם אי אלו שיורים ורשמים פגומים שלא בחן בהם ולא הכירם.

וזוהי גם כוונת הכתוב: "הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי" (ירמיה ב:לג), כלומר, שכל המשפט בא על האדם בעיקר על אשר אינו מודה בחטאו, וכל אימת שעוד נשאר בקרבו, בפנים פנימיותו, איזה פגם שהוא, והוא אינו יורד עד תכליתו ואינו מבחין בו, הרי אינו מכיר בחטא זה וכמוהו כאומר "לא חטאתי". ודוק בדברי הכתוב שלא נאמר: "הנני שופט אותך" אלא "הנני נשפט אותך", כלומר שגם הקדוש ברוך הוא, כביכול, נמצא נשפט יחד עם האדם על תקלה זו, בבחינת "עמו אנכי בצרה" (תהלים צא:טו), כל אימת שישנו באדם איזה חסרון שהוא, אף דק מן הדק, והוא אינו מבחין בו כדי לשרשו, הקדוש ברוך הוא מצטער על כך, כביכול, צער רב ואומר: "קלני מראשי קלני מזרועי" (סנהדרין מו.).

ומכאן נבין דברי חז"ל על הכתוב: "עוון עקבי יסובני" (תהלים מט), כי "עוונות שאדם דש בעקביו בעולם הזה מסובין לו ליום הדין" (עבודה זרה יח), כי דוקא העבירות הללו שהן דקות וקלות, והאדם לא מרגיש בהן ודש אותן בעקביו, הן שמביאות עליו את הדין, משום שהוא אינו מבחין בהן ואינו חושב אותן לחטא, וממילא לא יבוא להתחרט עליהן ולשוב בתשובה.

ב. ומאידך גיסא, אם כה חמור חוסר ההבחנה והחדירה של האדם בעמקי מצפוניו, הרי מרובה מדה טובה ממדת פורעניות, וכמה חשוב, איפוא, כל הרהור קל שבאדם שיש בו משום ביקורת על מעשיו ותזוזה לתשובה. ובני קורח יוכיחו! אמרו חז"ל: "למנצח לידותון לבני קורח מזמור וכו' רחש לבי דבר טוב" (תהלים מט) - "הודיעך שלא יכלו להתודות בפיהם אלא כיון שרחש לבם בתשובה, קיבלם הקדוש ברוך הוא. וכן הוא אומר: 'ואתה שלמה בני, דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין', וכל מחשבות אינו אומר אלא 'וכל יצר מחשבות'. עד שאין האדם יצר את המחשבה בלבו, הקדוש ברוך הוא מבין. למה לא יכלו לומר בפיהם שירה? שאול פתוחה והאש מתלהטת סביבותיהם וכו' לכך אמר: 'רחש לבי'" (ילקוט תהלים תשמט).

הרי שבני קורח שכבר נמצאו בשאול תחתית ובאישה של גיהנום, לא היה עוד בכוחם לומר משהו בפיהם ולחשוב מחשבה שלמה, ורק לבם רחש איזה רחש כל שהוא שהיה בו דבר טוב, בכל זאת מצא בהם הקדוש ברוך הוא איזו תזוזה שהיא והכיר בתשובתם. וזהו מה שאומר הכתוב: "כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות הוא מבין". כל משהו ברחש לב וכל נטיה כל שהיא במחשבה, הקדוש ברוך הוא בוחן הלב וחוקר הכליות מעריך אותם ורואה בהם התחלה להכרה ולתשובה. ומיד שבני קורח הגיעו לידי כך, נתבצר להם מקום בגיהנום ונתאפשר להם לאמר שירה, כדברי הכתוב: "למנצח לידותון לבני קורח מזמור".

הרי כמה גדול הוא ערך ההבחנה ומה רב כוחה של הכרה, וכשם שכל המשפט בא מצד אחד על כל שיור קל בהכרת החטא שהוא בבחינת "לא חטאתי", כן אין שיעור להערכה מצד שני לכל רחש קל בהכרת החטא.